

**Түрдүү элдерде окшош салттардын чагылдырылышы
(Бешик той, кыркын чыгаруу, тушоо кесүү салттарынын мисалында)**

Макалада түрдүү элдердеги окшош салттар чагылдырылган.

Ачкыч сөздөр: салт, баалуулук, этнос, той, жалпылык.

В статье отражены похожие обычаи у разных народов.

Ключевые слова: обычай, ценность, этнос, свадьба, общность.

Кыргыз элинин тарыхы менен этнографиясын окуп үйрөнүүдө белгилүү окумуштуу С.М.Абрамзондун эмгектери жана илимий макалалары өзгөчө мааниге ээ. Анткени анын чыгармаларында адам төрөлгөндөн баштап өлгөнгө чейин колдонулчу салттар, ырым-жырымдар жана коомдук нормалар кеңири чагылдырылган. Кыргыз эли өзүнүн көп кылымдык тарыхында башка элдерге өзүнүн өзгөчө салттары менен таанымал болуп келген. Бүгүнкү күндө ал салттардын айрымдарына анча маани берилбей, секиндик менен унутта калып жаткандыгы баарыбызга белгилүү. Бирок жалпы кыргыз элинде унутулуп калган айрым салттардын чет өлкөлөрдө жашаган кыргыздарда сакталып калгандыгы көпчүлүк окумуштуулардын кызыгуусун жаратып келет. Алардын ичинен “бешик той”, “баланын кыркын чыгаруу”, “тушоо кесүү” салттары өзгөчө кызыгууну жаратат.

Түрдүү элдердеги салттардын окшош же бирдей аткарылып келиши алардын түпкү байланыштарынан жана биримдигинен кабар берет. Ушул өңүттөн алып караганда каралып жаткан маселе өз актуалдуулугуна ээ. Андан тышкары окшош салттарды иликтөө аркылуу элдердин түпкү жалпылыгын даңазалап, улуттар аралык мамилелерди белигилүү деңгээлде жөнгө салсак болот деп ойлойбуз.

Илгери баланын бешиги даяр болсо, ал төрөлгөндөн 2-3 күндөн кийин эле «Бешик тойун» өткөрүшчү. Баланы бешике жаткыруу өзгөчө ритуалдар менен өткөн [1]. Азыркы күндө Анжиян кыргыздары балага кырк күн толгондо, анын кыркын чыгаруу менен бирге «Бешик тою» бирге өткөрүшөт. Бул салт Маматова Мазгилдин аткаруусунда төмөндөгүдөй өтөт; «Бул күнү айылдын аксакалдары жана молдосу чакыртылып, аларга кой союлуп, дасторкон жайылат. 40 тооч бышырылып, айылдын улуу – аксакал адамдарына таркатылат. Дасторкондун тегерегине чогулган эл кудайдан баланын акыл-эстүү, ден-соолугу чың, ата-энесине мээримдүү болушун тилеп, куран окушат. Андан кийин баланы 40 кашык менен өлчөнгөн сууга ар-түрдүү тилектерди; денеси бекем, бай-бакубат, элине, тууган-уруктарына жардамы тийген бала болуп чоңойсун ж.б. сөздөрдү айтуу менен, айылдын эң аксакал байбичеси баланы жуунтуп, тырмагын алып, колуна шириндиктерди карматат. Жуунткандан соң, балага жаңы кийимдерди кийгизишип, бешикке жаткырышат» [1.1]. С.М.Абрамзондун маалыматында илгери кыргыздарда баланын кыркын чыгарууда, бул күнү, төрөлгөндө кийгизилген «ит көйнөктү» чечишип, баланын апасы коңшу боз үйлөрдөн сурамжылап, чогулткан ар түрдүү 40 материалдан куралган көйнөктү кийгизишкендиги баяндалган [1].

«Жаңы бешикти сөзсүз баланын апасынын туугандары (тайэнеси, тагасы ж.б) даярдайт жана аны көз мончок, түрдүү оюнчуктар менен кооздойт, бала эркек болсо бешиктин төшөгүнүн астына бычак, ал эми түбөгүнө «нават кант» толтуруп коюлат. Көз мончок – ар түрдүү жаман жакшы көздөрдөн сактайт, бычак мусулмандарда ыйык деп эсептелип, баланы эр жүрөк, шамдагай кылат, ар түрдүү балээден, жаман духтардан сактайт, нават кант болсо, баланын өмүрүн таттуу болушу үчүн коюлат. Андан тышкары калемпир (таза эмес күчтөрдөн сактоо үчүн), таш (бала таштай бекем болсун үчүн), нан

ж.б. предметтер да бешикке коюлуп келинген жана азыр деле айрым кыргыз айылдарында колдонулат. Бешиктеги бала чоңойгондо бешикте кыстарылган нанды өзү итке бериши керектиги айтылат. Бул мааракеге чакырылган коноктор нан, шириндиктер, боорсок, майда бышырылган каттуу-каттама, балага жана анын ата-энесине кийим-кече белектери менен келет. Дасторконго эң көбү шириндиктер менен боорсок, заң-заң, самса, каттама ж.б. камырдан даярдалган тамактар коюлат.

Окумуштуу Б.Х.Кармышева чагылдырган самарканддык өзбектерде балага байланыштуу өткөрүлгөн «кыркын чыгаруу», «бешик той» ж.б. салттардагы көрүнүштөр кыргыздардын салтынан анча деле айырмаланбайт. Бул болсо, эки элдин бири-бири менен болгон салттык жана туугандык мамилелеринен дарек берет.

Баланы бешикке бөлөп жатканда бешиктин тегерегинде эки аял-эркектин аксакал туугандарынан, эки аял – аялдын жакын туугандарынан отурат да, бөбөктүн апасынын эки колтугуна тоочо кыстарылып коюлат [1-2]. Бул ырым баланын ден-соолугу бекем болуп чоңойсун, анын энесинин сүтү ар дайым болуп турсун, үй-бүлөөдө нан үзүлбөсүн дегендик менен түшүндүрүлөт. Бешикке коюлган оюнчуктар, түбөктө салынган нават ж.б. шириндиктер баланы алгач бөлөгөн аялга берилет. Бөлөгөн бешиктин үстүнө аялдын да, эркектин да жакын туугандары кант-шириндиктерин, айрым учурларда акча чачышат. Бул «чачыла» ырымы дейилет. Анын мааниси да келечекте баланын өмүрү шириндикте, кайгы-муундан алыс, үй-бүлөөсү оокаттуу турмуш өткөрсүн үчүн ишке ашырылат. Андан соң бешикти тегерете отурган аялдар балага «алдей ырын» же «бешик бөбөк ырын» ырдашат. Бул ыр өтө сылык, мукам, назик үн менен уккулуктуу ырдалууга тийиш. Аялдардын айтымында бала жарык дүйнөгө келгенден кийинки биринчи уккан «бешик ыры» анын жумшак, боорукер, оор басырыктуу, башкалар менен сылык мамиледе болууга тарбиялайт:

Алдей, алдей ак бөпөм,
Ак бешикке жат, бөпөм.
Кунан койду сой, бөпөм,
Куйругуна той, бөпөм. д.у.с.

Бала бул ырды өзү да укканга ынтызар болуп тургандыгы жана ал сөзсүз чоңойгонго чейин ырдалып турушу талап кылынат.

Ушул эле бөбөк ыры кыргыздар тарабынан өзбек тилинде да ырдалат:

Алла балам алла
Ухлагин сен алла
Ботир балам алла
Менинг балам алла.

Баланын «40-чыгаруу» жана «бешик той» го байланышкан ырымдар бүткөндөн кийин, бөбөктүн энеси келгендерге ыраазычылык билдирүү менен бешикти көтөрүп, үч жолу жүгүнүп, арты жагы менен тескери басып, үйдөн чыгып кетет.

Коңшу өзбек элинде бул салт «чилла» (чилде) деп аталып, андагы көп ырымдар кыргыздардын салтына окшойт. Окумуштуу О.А. Сухарева, А.Л. Троицкая, Б.Х. Кармышева, Г.П. Васильева [1] ж.б. эмгектеринде чагылдырылган өзбек элинин салттары, ал жерде жашаган кыргыз элинин салт, ырымдары менен окшош келет, ошону менен бирге анча чоң эмес өзгөчөлүктөргө да ээ. Мисалы өзбек элинде баланын 40 күнүндө көп жыл өмүр сүргөн, балдары көп аксакалдын яхтак (көйнөк) кийимин таза жууп, андан көйнөк тигип, бөбөккө кийгизишет [1-3]. Жогоруда сөз болгон «40 чыгаруу», «бешик той» өзбекстандык кыргыздарда, өзбектерде, тажиктерде, түрктөрдө, уйгурларда ж.б. элдерде шарттуу аткарыла турган салтка айланган жана алардын катарын бала бир жашка чыкканга чейин өткөрүлүүгө тийиш болгон «ата көрдү» жана он жашка чейин өткөрүлө турган «сүннөт же чүкүрөн тойлору» толуктайт.

«Ата-көрдү» салты өткөрүлгөнгө чейин баланы тайатасы көргөнгө тыюу салынат, кокусунан жолугуп калган учурда да, баланы караганга болбой тургандыгы айтылат. Ошондуктан бул салтты, айрыкча азыркы күндө 40 чыккандан кийин эле, же ошол күнү

бирге өткөрүүгө шашылышат. Бул күнү «тайата» өзүнүн небересин көрүү үчүн өзгөчө белек; даярдоого тийиш. Мындай белектин катарын көбүнчө «сыналгы», «музыкалык аппараттар», ж.б. түзүшү мүмкүн. Белек менен кошо ал ургачы жаныбарды «энчи» тартуу кылат. Энчи бир кой же кунажын болушу мүмкүн. Бул күнү да эки жактан тууган-уруктар, коңшулар чогулуп, дасторкон үстүндө сый көрүшөт, кудайдын атына куран окуп, келечекте жакшылыктар болушун суранышат, өткөн арбактарга таазим этишет. Келген коноктор үй-бүлөнүн каалаган мүчөсүнө же бири-бирине белектерди берип, бирин-бири урматтап, сыйлаганын билгизишет. Биздин оюбузда «ата-көрдү» кыргыздарда акыркы мезгилдерде пайда болгон салттардын бири. Анткени советтик доордо кыргыз-өзбек элдеринин этнографиясын кеңири изилдөөгө алган окумуштуулардын (Б.Х. Кармышева, С.М. Абрамзон ж.б.) эмгектеринде бул салт жөнүндө эч кандай маалымат айтылбайт. Бирок кыргыз, өзбек ж.б. жогоруда аты аталган элдер бул салтты «улуттук ата-бабалардан калган адат» деп эсептейт жана бул салттар ал элдерде бирдей, айырмасыз өткөрүлүп келинет. Бала текчигип, аягын бир-эки шилтеп калган кезде «тушоо-кесүү» жөрөлгөсү аткарылат. Ата-эне кой союп, элди чакырып, тушоо-кесүү тоюн берет. Кудалар, тууган-уруктар жана коңшулар дасторкон тегерегине чогулуп, кудайдын атына куран окушат. Андан кийин баланын эки бутун ала-жип менен байлоосун сыртка келтирип тушап, тез чуркаган балдарды чогултуп, аларды белгиленген жерден кое берип, жарыштырат. Биринчи чуркап келген бала даярдап коюлган бычак менен баланын тушоо жибин кыргат да, той ээлеринин атап койгон байгесин (улак, козу, чөнтөк-телефон, акча ж.б.) алат. Ага баланын бутундагы шоонаны кескен бычак да ыйгарылат. Чуркап келген балдар тушоосу кесилген баланы колунан кармап, жетелеп бастырышат, аксакалдар жакшы тилектерин айтып, батаа беришет.

Той ээлери баланын үстүнө кант (акча) чачышканда, анын тегерегинде калган балдар талашып, ызы-чуу, тополоң уюштуруусу керектиги айтылат [1-4]. Баланын жаш кезинде шок болгонун жактырышып, андай балдар ооруу-сыркоодон алыс, шамдагай болот деп ишенишет. Эл арасында «Балаң болсо шок болсун, шок болбосо жок болсун» (өзбек элинде «Боланг булса шок болсин, шок булмаса йук болсин») деген макал ушуга байланыштуу айтылып жүргөндөй. Тушоосу кесилбеген бала көп жыгылат, кийин турмушта жолу ачылбайт дешип, бул жөрөлгөнү сөзсүз өткөрүшөт. Кандайдыр бир шарттарга байланыштуу тушоосу кесилбей калган болсо, ал чоңойгондо (15 жашка чейин) да өткөрүлө бере тургандыгы айтылат. Бул салт коңшу өзбек элинде да ушундай эле көрүнүштө өтө тургандыгын окумуштуу Ш.Шаниязов өзүнүн эмгегинде баяндаган [4]. Ал эми казактарда тушоону күн мурунтан чакыртылып, өзүнүн кайсы бир жагымдуу сапаттары менен айырмаланган адам кыркканы белгилүү [3]. Баланы бутун тушаган ала-жиптин да өз мааниси бар. Илгерки замандан бери мал асыроочулук менен өмүр өткөргөн кыргыз элинин мал байлай турган куралы жип, аркан болгон. Алар жипти да, арканды да ар түрдүү түстөгү жүндөн эшишкен. Анткени кыргыздар кармаган кой түс жагынан ар түрдүү болгон. Жип менен мал байлаган, ат аркандаган, көчөн жасап, козу байлаган, желе жасап, кулун байлаган, көчкөндө жип менен унаага жүк арткан. Ошондуктан кыргыздар мал байлаган жипти аттабай, аны ыйык касиеттүү деп эсептеген.

Алтайлыктарда тушоо кесүүдө ала жип пайдаланылбаганы көңүл бурууга арзыйт. Бир жашка чыгып, өз алдынча басууга аракет кылып, алгачкы кадамдарын жасай баштаганын байкап калышса, баланын энеси, атасы, чоң энеси же дагы башкасы анын артына отуруп, бычактын мизи менен жерди же бөбөктүн буттарынын ортосун чийип койгон. Бул аракет менен баланын бутуна күч киришин камсыздоого аракеттенишкен [5]. Анжияндык кыргыздар тушоо кесүүдөн кийин да жакшы баса албаган балдарды аштын (тамактын) бетине басылган табакка отургузат. Бул салттын өзбек, кыргыз, тажик, түрк ж.б. элдерде бирдей аткарылып келиши элдердин тарыхый-этнографиялык жакындыгынан жана түпкү тамырларынын бир жерден тарагандыгынан айгине берип турат. Акыркы мезгилдерде элдердин тарыхый-этнографиялык байланыштары тууралуу илимий-изилдөө иштери дээрлик жүргүзүлбөй, алар тууралуу эл эч нерсе билбей калды.

Унутта калган элдердин түпкү туугандыктары менен окшоштуктарын эл арасына жайылтуу аркылуу улуттар аралык ынтымакты жана бир туугандыкты калыбына келтирүүгө болот.

Ошондуктан эл арасында сакталып калган каада-салттарды изилдеп, анын негизинде элдердин ортосундагы мамилелерди жөнгө салуу мезгилдин талабы.

Адабияттар

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. –Л.: Наука, 1971.
2. Абрамзон С.М. Рождение и детство киргизского ребенка. Сб. МАЭ. XII. – М-Л., 1949.
3. Нурланова К. Символика мира в традиционном искусстве казахов. – Алма-Ата.:Гылым, 1993.
4. Шаниязов Ш. К. Этническая история узбекского народа. – Ташкент.: Фан, 1974.
5. Шатинова Н.М. Семья у алтайцев. – Горно-Алтайск., 1981.
6. Этнографическое изучение узбекского сельского населения. Отв. ред: Г.П. Василева.,Б.Х. Кармышева. – М.: Наука, 1969.

Малымдоочулар

Маматова Мезгил, 1928 ж.т., Андижан областы, Жалал Кудук району, Н. Исанов айылы.
Матиева Садат, 1923 ж.т, Андижан областы, Жалал-Кудук району, Ахунбабаевайылы.
Халисова Ибадат, 1949 ж.т, Андижан областы, Жалал-Кудук району, Ахунбабаев айылы.
Бостонов Кенже, 1940 ж. т, Хамракулова Махпу, 1950 ж.т, Жалал-Кудукрайону,
Н. Исанов айылы, Бай тобу жана Беш капа кыштактры.

OSHG U HALMATOV K.A., TOKTOGULOV A.A., teacher, JASU
[**Kudrat-73@mail.ru**](mailto:Kudrat-73@mail.ru)

Reflecting similar customs among different peoples
(For example: “Beshik toi”, Kyrkyn chygarruu” and “Tushoo kesuu”)

The paper reflects similar customs among different peoples.

Key words: *customs, values, ethnicity, wedding, communion.*